

ГАНС-ГЕОРГ ГАДАМЕР

Герменевтика II

ІСТИНА І МЕТОД

ДОПОВНЕННЯ
ПОКАЖЧИКИ

Том 2

Переклад з німецької
Миколи Кушніра

Київ

«Юніверс» — 2000

3. ІСТИНА В ГУМАНІТАРНИХ НАУКАХ

1953 рік

Гуманітарним наукам нелегко знайти у широкої громадськості правильне розуміння виду своєї роботи. Те, що їм притаманне як істина, що в них виходить, важко зробити видимим. Це було б, однак, простішим у таких областях гуманітарних наук, предмет яких очевидний. Якби фахівець в області політичної економії мав говорити сьогодні про значення своєї роботи для суспільного блага, то йому було б гарантоване загальне розуміння. Це було б так само, якби нам показував щось гарне мистецтвознавець, навіть тоді, коли б це було розкопками чогось дуже стародавнього. Бо і це дуже стародавнє будить своєрідний загальний інтерес. А от філософ, навпаки, замість очевидних або загальнопереконливих результатів має винести на обговорення щось сумнівне та глибокодумне, що найпідходяще для фахівця однієї з гуманітарних наук.

I

Сучасне поняття науки було сформоване розвитком природничої науки XVII століття. Ми завдячуємо їй чимраз більше оволодіння природою і чекаємо також від науки про людину та суспільство, що вона здійснить подібне оволодіння людино-суспільним світом. Так, від гуманітарних наук чекають ще більшого, відколи оте чимраз більше оволодіння природою, яке ми завдячуємо науці, скорше помножує, ніж зменшує незадоволення від культури. Природничо-наукові методи охоплюють не всі наукові цінності, навіть — не більше всього наукові цінності, а останні цілі, яким має слугувати кожне опанування засобів природи та людини. Існують знання іншого виду та рангу, що їх чекають від гуманітарних наук та закладені в них філософії. І тут підходи близько до того, аби замість спільного, а саме використання наукових методів для всієї науки, заговорити якимось і про те своєрідне, що гуманітарні науки роблять для нас таким значимим і таким сумнівним.

1. Що, власне, наукове в гуманітарних науках? Чи можна взагалі безоглядно застосовувати до них поняття дослідження? Бо те, про що там думалось, пошук нового, ще не пізнаного, торування надійного, усіма контрольованого шляху до цих нових істин, — усе це, здається, з'явиться в другу чергу. Плідність гуманітарного пізнання видається спорід-

ненішим з інтуїцією митця, ніж з методичним духом дослідження. Звичайно те ж саме можна сказати й про кожне геніальне досягнення в будь-якій галузі дослідження. Проте у методичній роботі дослідження природи знову і знову посилюється нове розуміння, і у цьому відношенні воно стоїть поряд з методами самої науки.

Послугування методами відноситься, звичайно, й до царини гуманітарних наук. Перед науково-популярною белетристикою воно також вирізняється певною можливістю перевірки,— проте все це стосується скорше матеріалів, аніж отриманих з них наслідків. Це не так, що наука своєю методикою спроможна зберегти істину. Тут іноді в ненауковому творі дилетанта може бути навіть більше істини, ніж у методичній оцінці матеріалу. Насправді виявляється, що розвиток гуманітарних наук упродовж останніх ста років навряд чи мав постійно перед очима взірць природничих наук, що їх найсильніші та найсуттєвіші імпульси надходили не від величного пафосу цих емпіричних наук, а від духу романтики та німецького ідеалізму. В них живе знання меж просвіти й методу в науці.

2. Але чи задовольняють вони те, завдяки чому стають для нас такими значущими, чи справді задовольняється ними потреба людського серця в істині? Досліджуючи й розуміючи, рухаючись широкими просторами історії, вони хоча й розширюють духовний обрій людства навколо його минулого, проте прагнення сучасності до істини в такий спосіб не тільки не задовольняється,— воно саме собою стає сумнівним. Історичний смисл, що його формують у собі гуманітарні науки, несе з собою звикання до змінних масштабів, що при використанні власного розміру веде до непевності. Вже Ніцше у своєму другому «Несвоєчасному розгляді» знав не тільки про користь, але й про шкоду історії для життя. Історизм, що скрізь вбачає історичну зумовленість, зруйнував прагматичний смисл історичних досліджень. Його прикрашене мистецтво розуміння послаблює силу до безумовної оцінки, в якій полягає звичаєва реальність життя. Його пізнавально-теоретичне загострення — це релятивізм, а його послідовність — нігілізм.

Ознайомлення із зумовленістю будь-якого пізнання історичних та суспільних влад, що рухають сучасністю,— це не тільки теоретичне ослаблення нашої віри пізнання, але й означає так само фактичну беззахисність нашого пізнання перед владними силами епохи. Гуманітарні науки ставляться цими тенденціями собі на службу, знецінюються до державної цінності, яка визначає їхні знання з суспільної, політичної, релігійної або іншої точок зору. Так і вони посилюють тиск, який влада чинить на дух. Вони незрівнянно вразливіші для будь-якого терору, ніж природничі науки, бо в них відсутні масштаби, що з такою заздрісною надійністю, як там, розрізняють істинне та правильне від цілеспрямовано прихованого й уявного. Так на небезпеку наражається остання звичаєва єдність, що пов'язує їх з духовним складом кожного дослідження.

Хто виважує ці роздуми, що властиві істині в гуманітарних науках, в усій їхній делікатності, охоче буде посилатися, насамперед, у колі природознавців та дилетантів, що визначились у своєму світі уявлень завдяки природничій науці, на свідка поза підозрою: великий фізик Германн Гельмгольц приблизно сто років тому висловлювався про різницю між природничими та гуманітарними науками. Справедливість та далекоглядна перевага, які він надавав особливому виду гуманітарних наук, заслуговують на увагу ще й сьогодні. Хоча і він вимірював спосіб роботи гуманітарних наук методами природничих наук і описував його, виходячи з них, і тому зрозуміло, що сповнене поганих передчуттів коротке замикання, з яким вони прийшли до своїх результатів, не змогли вдовольнити його логічну потребу. Але він бачив, що це спосіб, яким гуманітарні науки дійсно досягають істини, і що потрібні ще інші людські умови, аби робити такі короткі замикання. Все, що відноситься до пам'яті, фантазії, такту, здатності сприймати музику, життєвого досвіду, звичайно інше, ніж спорядження натураліста, але це так само своєрідний інструментарій, хіба що тільки його годі придбати, лише можна доповнити тим, чим хтось ставить себе у великий переказ людської історії. Тому тут діє не тільки старий просвітницький пароль: май сміливість користуватися власним розумом — тут прямо діє і протилежність: авторитет.

Слід тільки правильно розуміти, щоб саме тут мається на увазі. Авторитет — це не вищість влади, що вимагає сліпого послуху й забороняє мислення. Справжня суть авторитету ґрунтується скорше на тому, що це нерозумно, ба навіть що це може бути заповіддю самого розуму, в іншому вдаватися до переважного, що переганяє власний висновок, розуміння. Слухатись авторитету означає розуміти, що інший — а отже, й інший голос, що звучить з переказів та минулого, — щось може бачити краще, ніж ти сам. Кожен, хто шукав дорогу до гуманітарних наук як молодий початківець, знає це з досвіду. Я сам згадую, як я початківцем дискутував з одним досвідченим вченим щодо одного наукового питання, вважаючи, що точно його знаю. Тут він зненацька наставив мене в одній справі, якої я не знав, і я сердито запитав його: звідкіля ви це знаєте? Його відповідь була: коли вам буде стільки років, скільки мені, ви будете це також знати.

Це була правильна відповідь. Але хто вважав би це відповіддю як вчитель природознавства або як учень? Ми переважно не знаємо, як сказати, чому те або інше філологічне або історичне припущення початківця «неможливе». Це питання такту, який набувається невтомним обходженням з речами, але цього годі навчитись та його годі продемонструвати наочно. Проте в такій педагогічній ситуації майже без винятків достоту відомо, що досвідчений учитель має рацію, а початківець — ні. Звичайно, ці особливі умови істини пов'язані з тим, що ми не маємо й відносно дослідження абсолютно надійних масштабів, якими можна розділити істинне досягнення і пусту претензію, і що ми

часто сумніваємось у самих собі, чи те, що ми кажемо, дійсно ще містить ту істину, яку маємо на увазі.

II

Дослухатися до переказу й перебувати в переказі — у цьому, очевидно, шлях істини, який слід знайти в гуманітарних науках. І кожна критика переказу, до якої ми вдаємось як історики, врешті, слугує цілі приєднатися до справжнього переказу, в якому ми перебуваємо. Тобто обумовленість — це не обмеження історичного пізнання, а момент самої істини. Вона має бути осмисленою разом, якщо не хочеться просто підпасти під неї. Тут має прямо йтися як про щось «наукове» про те, щоб зруйнувати фантом істини, яка відокремилась від місця перебування того, що пізнається. Саме це ознака нашої скінченності, тільки пам'ятаючи про яку можна спромогтися захиститися від безумства. Ось таким безумством була наївна віра в об'єктивність історичного методу. Однак те, що виступає на його місце, не блідий релятивізм. Не байдуже й не довільне, що таке ми самі, та що ми спроможні почути з минулого.

Що ми історично пізнаємо, тим ми, зрештою, й є самі. Науково-гуманітарне пізнання завжди має в собі щось від самопізнання. Ніде хибна думка не буває такою легкою й такою близькою, як у самопізнанні, але й ніде, де воно вдається, це не означає так багато для буття людини. Так у гуманітарних науках ідеться про те, щоб у історичному передаванні піймати на слух не тільки себе самих, як ми себе вже знаємо, а й безпосередньо щось інше: йдеться про те, щоб отримати від нього поштовх, що виведе нас над нами самими. Тому тут на наше власне сприяння заслуговує не пристойність нашого дослідження, яке просто задовольняє наше очікування, а йдеться про те, щоб пізнати — всупереч самим собі — де даються нові поштовхи.

Проте осмислення цих двох роздумів містить також безпосередні практичні наслідки для нашої роботи. Хто хоче сприяти гуманітарним наукам, зможе надати реальну допомогу тільки в рідких випадках. Тут можна допомогти тільки людям, з усією тією сумнівною, що включає це там, де масштаб їх досягнень так мало контрольований. І те, що на наше власне сприяння заслуговує не це допустиме дослідження, ставить нас перед навряд чи вирішуваним завданням, яке ще не може вдовольнитись такою вільною формою управління, пізнавати нове та плодотворне, що ми самі не бачимо, бо у нас перед очима наші власні шляхи.

III

Але з наших роздумів випливає, чому становище гуманітарних наук у масову епоху таке особливо хистке. У наскрізь організованому суспільстві кожна група інтересів спрацьовує залежно від своєї економічної й соціальної влади. І наукове дослідження вона оцінює за тим,

наскільки його результати вигідні чи шкідливі їй як владі. Тим-то кожне дослідження має боятися за свою свободу, і якраз природознавець знає, що його знання можуть мати труднощі з реалізацією, якщо вони не вигідні пануючим інтересам. Тиск інтересів економіки та суспільства — це тягар для науки.

Проте в гуманітарних науках цей тиск діє, так би мовити, зсередини. Вони самі ризикують вважати правильним те, що відповідає інтересам таких влад. А що їхній роботі властивий момент непевності, то згода інших має для них особливу вагу. Це будуть, як і скрізь, фахівці, якщо вони «авторитети». Але оскільки їхня робота впевнена в особливій участі всіх, то разом з тим мається на увазі й збіг з висновком громадськості, резонанс, який знаходить там власне дослідження, часто в неусвідомленому намірі дослідника. Так, наприклад, зацікавленість батьківщини в описі політичної історії може стати особливо сучасною. Наскільки сильно диференціюється одна й та сама історична подія і серед серйозних дослідників різної національності, загальновідомо. Це відбувається не через оцінку дії, а через внутрішню належність, яка задає точку зору. Однак подібні речі легко змінюються, тому й прагнуть стати на точку зору, вигідну для громадськості.

Тут, правда, треба визнати, що це не випадкове виродження, яке завжди трапляється внаслідок людської слабкості, а що це прямо-таки припис нашого часу — розвинути з цієї загальної слабкості систему здійснення влади та панування. Той, хто має в руках технічні засоби розвідувальної служби, вирішує не тільки те, що має стати громадським, — крім управління громадськістю, він водночас спроможний маніпулювати громадською думкою для своїх цілей. Саме тому, що ми набагато залежніші у формуванні своєї думки, аніж це відповідає нашій обґрунтованій просвітою самооцінці, цей засіб влади має таку демонічну силу. Бо хто не визнає свою залежність і безтурботно вважає, що це його не стосується, той охороняє свої власні кайдани. Навіть терор базується на тому, що тероризовані тероризують себе самих. У цьому сторіччі людство ще набуло фатального досвіду: сам розум зробився продажним.

Гуманітарні науки, що пізнали це, зокрема, на собі, завдяки цьому мають також особливу можливість утримуватися від спокус влади та підкупу свого розуму. Бо їхнє самопізнання прокладає їм дорогу до того, щоб від більшої кількості науки сподіватись того, чого вони досі не були спроможні досягти. Ідеал завершеної просвіти заперечив сам себе, і саме цим гуманітарні науки дістали своє особливе завдання: у науковій роботі завжди пам'ятати про власну скінченність та історичну зумовленість і протистояти самоапофеозу просвіти. Вони не можуть позбутися відповідальності, яка постає з того, що дія виходить з них. Всупереч усім маніпуляціям думкою через керовану громадськість сучасного світу вони через сім'ю та школу здійснюють безпосередній вплив на підрастаюче людство. Там, де вони володіють істиною, вони карбують слід свободи, який неможливо стерти.

Насамкінець варто згадати про одну думку, яку висловив уже Платон. Він назвав науки, що полягають у *logoi*, у мовленні, їжею душі, як ото страви та напої — це їжа для тіла. «Тому при їх купівлі слід бути так само недовірливим, аби тобі не втисли поганий товар. Так, існує навіть набагато більша небезпека при купівлі знань, аніж при купівлі страв. Бо страви та напої, які хтось придбав у купця, він може доставити додому в спеціальних посудинах, і доки він їх вип'є і з'їсть, він може розташувати їх удома й порадитись, із залученням знаючої людини, що слід їсти або пити, а що ні, скільки та коли. Тому в такій купівлі небезпека не така велика. Знання ж не можна вмістити в якійсь спеціальній посудині, а неминуче є те, що знання, якщо вже сплачено ціну, хтось бере безпосередньо в саму душу і навчений виходить із цього — чи то на шкоду, чи то на добро»².

Платонівський Сократ цими словами застерігає молодого чоловіка від того, аби той не довірявся бездумно заняттям з одним із тих учителів-мудреців, якими в його час захоплювались. Він вбачає подвійне становище, яке властиве знанню, що виникає у *logoi*, у мовленні, між софістикою та істинною філософією. Але він визнає і особливе значення, яке надається тут правильному рішенняю.

Це визнання стосується й питання про істину в гуманітарних науках. У сукупності наук вони відрізняються тим, що їхні ймовірні або реальні знання безпосередньо визначають усі людські речі, якщо вони самі переходять у людську освіту та виховання. Не існує засобу розрізнити в них правильне й неправильне, як знову ж те, чим вони самі користуються: *logoi*, мовлення. І все ж таки в цьому засобі своє місце може посісти найвища з істин, досяжна людям. Те, що складає їхні роздуми, — це насправді їхня власна нагорода: вони — це *logoi*, мовлення, «тільки» мовлення.

² [Prot., 314 ab].